

METLA

M E T S Ä N T U T K I M U S L A I T O S

Saanan luontopolku

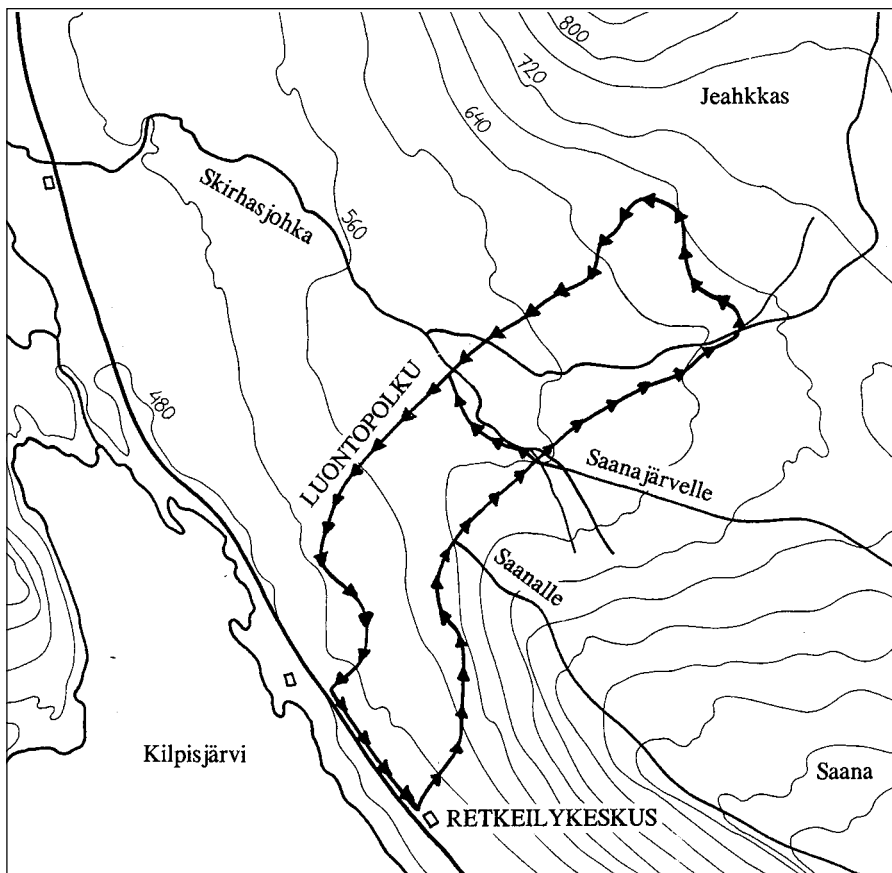
Hyvä kulkija!

Tervetuloa retkeilemään Kilpisjärven luontopolulle. Polulla esitellään Suomen suurtunturialueen luontoa hienoimmillaan ja seudun mielenkiintoista historiaa, mutta valpas kulkija näkee paljon muutakin. Kohteet kertovat ainutlaatuisen arvokkaasta tunturiluonnosta ja sen haavoittuvuudesta. ”Elämä on vain kokemusten keräilyä”. Toivottavasti kokoelmasi karttuu polulla.

Luontopolku on syntynyt Metsätutkimuslaitoksen ja Kilpisjärven biologisen aseman yhteistyönä. Työryhmä: Mirja Annanpalo, Asko Kaikusalo, Viktor Mannela, Rauni Partanen, Urho Viik ja Tuula Vuorinen. Polkua hoitaa Metsätutkimuslaitos. Taitto: Sirkka Tapaninen, Metla, Rovaniemen tutkimusasema

Saanan luontopolun reitti

Tunturikoivu

”Lapissa kasvaa vain känkkyräisiä, omenapuumaisia vaivaiskoivuja”, kerrottiin takavuosina kansakoulun oppikirjassa. Tämä ”omenapuumainen” puu on kuitenkin tunturikoivu. Vaivaiskoivu puolestaan on se pyöreälehtinen, varpumainen pensas, joka viheriöi niin puurajan yläpuolisella paljakalla kuin Etelä-Suomen soillakin.

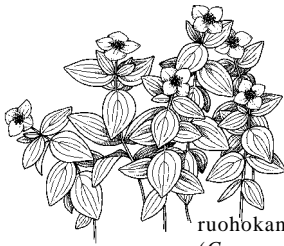
Tunturikoivun rungon mutkaisuus johtuu talven runtelevista oloista, varsinkin tuulesta. Etelään siirretty puu ryhdistäytyisi yhtä suorarunkoiseksi kuin sikäläisetkin valkokyljet. Kuten etelässä känkkyräisimmät männyt kärvistelevät ulkosaariston tuulisimmilla kallioilla, täälläkin paljakan liepeillä sinnittelevät koivut taipuvat mutkaisimmiksi.

Kilpisjärven seudulla ruska alkaa elo-syyskuun vaihteessa. Päivävalon vähentyessä ja lämpötilan laskiessa kasvit alkavat varautua talveen. Lehtivihreä imetään talvivarastoon, jolloin muut lehden väriaineet tulvivat näkösillemme. Mitä äkimmin yöpakkaset yllättävät, sitä sähkövämpi ruska. Silloin paljastuu, että tunturikoivu onkin vaivaiskoivun ja hieskoivun risteymä. Vuodesta toiseen tulipunaisina hehkuvat ne puut, joissa on eniten vaivaiskoivun perintöainesta. Kullankeltainen lehvästö viittaa puolestaan hieskoivun vaikutukseen.

Tunturikoivu uusiutuu hitaasti mutta elää vanhaksi. Täkäläinen metsä on vain muutaman vuosikymmenen ikäistä, sillä sotien melskeissä Saanan rinne hakattiin tällä kohdin lähes paljaaksi.

Tunturikoivun antimia hyödyntävät monet luontokappaleet. Polttopuuna se on ollut tärkein lämmönlähde, eikä se onnistuisi kodan tai laavunkaan pystyttäminen ilman koivurankoja. Tuohen alla lymyävä nilakerros edustaa talvista ravintolähdettä myyrille. Lehtiä napostelevat taas perhotoukat sekä monet muut hyönteiset, joita puolestaan pikku lintu liinaharja rahtaa poikasilleen. Auvoista yhteiseloa koivun juuriston kanssa viettävät monet rouskut, tatit ja haperot. Niiden sadosta nauttivat ihmisetkin, mutta vielä tärkeämpää ravintoa sienet ovat poroille.

Tunturikoivun runkoa laikuttava tummanruskea jäkälä, koivun ruskokarve, kertoo talvisen lumipeitteen paksuudesta. Se kestää kylmyyttä mutta vaatii pitkän kasvukauden. Niinpä jo kevättalvella virkoavat jäkälät menestyvät vain lumirajan yläpuolisella rungolla.

ruohokanukka
(*Cornus suecica*)

väinönputki
(*Angelica archangelica*)

Koivikon kasvit

Runsaasti ravinteita, parahultaisesti kosteutta, kosolti kesän valoa ja rinteiden suoja ympärillä viuhuvilta tuulilta. Siinä eväät minkä tahansa putarhan menestymiselle. Samoihin edellytyksiin perustuu tunturikoivikonkin kukkaloisto. Polkumme varsilla helottavaa kullankeltaa vaalivat leinikkien ohella lapinorvokit sekä pallerokukkaset kullerot. Ylen kotoisia etelänkin kulkijalle ovat metsäkurjenpolvi ja metsätähti. Ulkoasultaan puolittutuja lienevät hiirenvirnamainen tunturikurjenherne, pillikeukkainen lapinkuusio sekä minttu-lehtinen, sinipunerva punakko.

Eräs koivikon tyypillisimmistä on ruohokanukka, tummin keskuksin varustettu valkokukka. Kasvi on sikäli merkillinen, että sen kukka on musta. Valkeat ”terälehdet” ovat vain ”vääränvärisiä” suojuslehtiä. Syyskesällä mustaan kukintoon kypsyvät helakanpunaiset marjat. Ne ovat ihmisen kielen päällä melko mauttomia, mutta monille linnuille käyttökelpoisia makupaloja.

Väinönputken kaksijalkainenkin kelpuuttaa eineekseen. Rehevimmissä painanteissa pienen miehen mittaan yltävä väinönputki sisältää runsaasti C-vitamiinia ja valkuaista. Sen lehdet kelpaavat siltään salaattiin. Vielä suurempaa herkkua saamelaiset ennen valmistivat keittämällä lehtiä ja varrenpätkiä poromaidossa. Kasvin juurta voidaan käyttää mausteena ainakin liharuokiin. Lisäksi väinönputken kerrotaan tepsivän lääkkeeksi muun muassa keripukkiin, pyörtyilyyn, kouristuksiin, ripuliin ja unettomuuteen.

Eräissä maissa väinönputkea on viljelty jo viime vuosisadalta lähtien. Myös täällä pohjolassa sitä on arvostettu kautta aikojen. Niinpä kasvin saamenkielinen nimi – urtas – hallitsee Haltin lounaispuolella leviävää jylyhää vankkaa (tunturilaaksoa) järvineen ja pahtoineen.

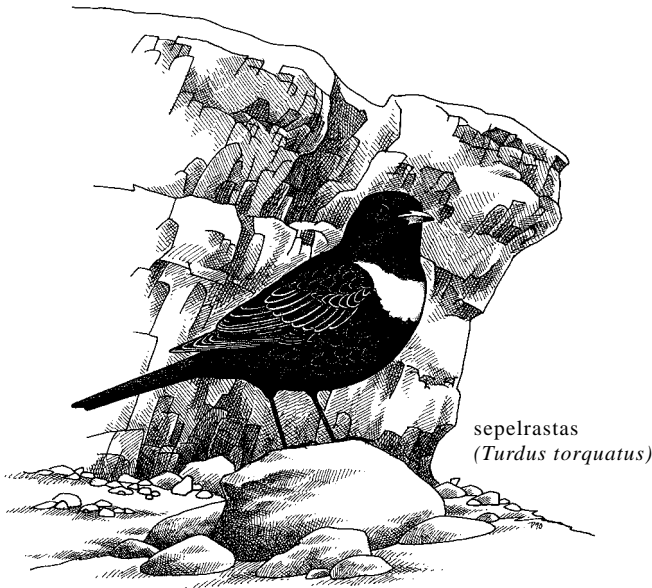
Pahta ja lehto

Kun valtakuntamme ääriviivoja ammoin piirrettiin, pyrkimyksenä oli osuttaa raja Käsivarren kärjessä vedenjakajalle. Niinpä Suomenkin puolelle jäi pieni kolkkanen nykyisin Skandeiksi kutsutusta Köli-vuoristosta. Pystyjyrkät pahtaseinämät ovat tunnusomaisia suurtuntureille, joita Saana edustaa parhaimmillaan.

Pahdan vakioasukkeihin kuuluu ennen kaikkea korppi. Takavuosina se oli vähälukuinen, nyt kulttuurin ja kaatopaikan antimien johdosta perin runsasväkinen. Korppi elää Yliperällä ympäri vuoden. Sydäntalvellakin se silmukoi pahtaa sivuavissa ilmavyöryissä ja lentää selällään – silminnähdessä lentotaidostaan nauttien. Pesänsä korvit rakentavat jyrkän teeseen mahdollisimman luoksepääsemättömälle hyllylle.

Pahdan juurella katajikossa pesii puolestaan eräs Yliperän harvinaisuus, sepelrastas. Se muistuttaa valkealla kauluksella varustettua mustarastasta ja äänтелеe kivitaskumaisesti säksättäen.

Saanan ylärinteet ovat vahvasti kalkkipitoiset. Siellä kukoistavat monet vaativimmat tunturikasvit lapinalppirususta lähtien. Sulamisvesien myötä kivennäiset rikastuttavat myös alarinteitä – suojaisiin painanteisiin onkin kehittänyt lähdepurojen kostuttamia lehtoja.

sepelrastas
(*Turdus torquatus*)

Vuonna 1988 Saanan pahdan alapuolinen lounaisrinne rauhoitettiin luonnonsuojelualueeksi. Tarkoituksena on varjella arkaa tunturikasvistoa ja eräitä vähälukuisia perhosia. Perhosista tunnetuin lie tunturisiilikehrääjä (*Acerbia alpina*), 1700-luvun loppuilla täällä retkeilleen Giuseppe Acerbin mukaan nimetty harvinaisuus.

tunturisiilikehrääjä
(*Acerbia alpina*)

Koivikon visertäjät

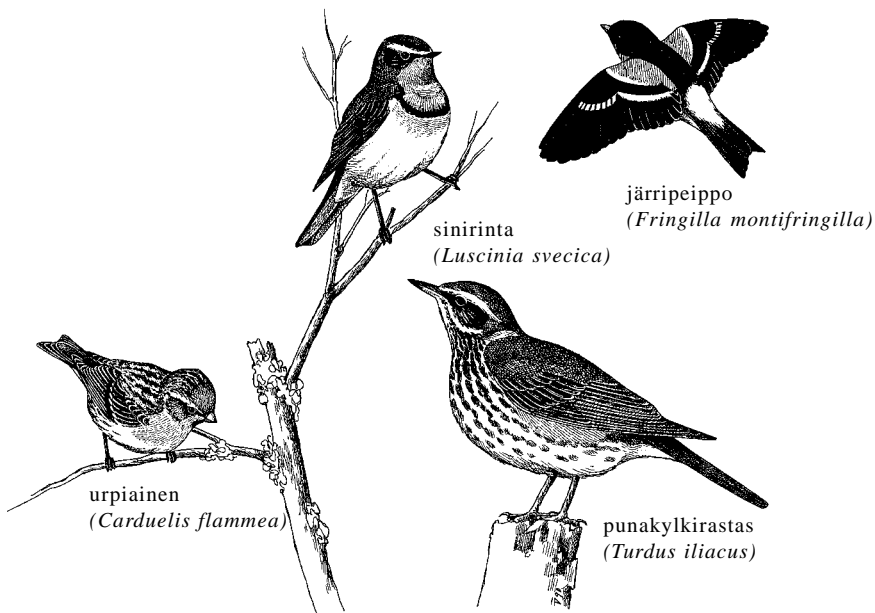
Muuttolinnut saapuvat Kilpisjärvelle joko etelästä Torniojokilaaksoa myöten tahi pohjoisesta Norjan rannikkoa ja Skibotnin jokilaaksoa noudatellen. Ensimmäiset tulokkaat saattavat tupsahtaa Yliperälle lähes samoina hetkinä kuin Suomenlahden partaillekin. Todellinen pitkämatkalaisen tulva täyttää koivikon kuitenkin vasta toukokuun lopulla. Konsertti yltää huippuunsa yleensä juhannuksen aikoihin.

Pesimäkauden tulos riippuu alati sääoloista. Vielä heinäkuussakin lumi-kuuro voi palelluttaa pesueen. Myös hyönteiset lamauttava halla vaikeuttaa tuhoisasti poikasiaan ruokkivan pikkulinnun uurastusta.

Tunturikoivikon vakiovisertäjiin kuuluvat Suomessa yleiset pajulintu ja punakylkirastas. Jälkimmäinen on kuuluisa erilaisista lauluroduistaan; täällä se usein matkii erehdyttävästi punavarpusta. Kirjosieppo on puolestaan runsastunut pöntötyksen myötä.

Äänekkäimpiä Yliperälle tunnusomaisimpia solisteja ovat järripeippo ja sinirinta. Järripeipon mahdollisimman yksivakainen ryystäminen muistuttaa lähinnä lievästi säröilevää partiopillää. Sinirinnan soinnukkaaseen laverteluun sisältyy metallisia helähdyksiä ja vaihtelevia, usein muilta laulajilta lainattuja luituksia. Lintuharrastaja havaitsee pian satakielimäiset yhtäläisyydet, mutta maallikko varmistuu lajimäärityksestä vasta linnun nähtyään: koiraan sininen rintalaikku ei jätä sijaa epäilykselle.

Talvinen tunturikoivikko on hiljainen. Harvoin elähyttäjiin kuuluu punaotsainen urpiainen eli urpulintu, joka pikku parvina liehuen etsii eineekseen tunturikoivun siemeniä. Ympärivuotisina täällä kärvistelevät myös muutamaiset tiaiset. Kevään koittaessa ne ovat alkuasukkaina etulyöntiasemassa harvoista pesäkoloista kiisteläessä.

Kolmen valtakunnan suurtunturit

Tarun mukaan täällä asui kauan sitten jättiläisiä. Niistä jörö Saana ihastui soreaan Malla-neitoon. Häähetkellä, missä vihkijänä toimi teräväpäinen tietäjä Paras, laiminlyöty kilpakosija Pältsä hälytti häijyt pohjanakat paikalle. Kesken vihkitoimituksen alkoi hyinen pohjoistuuli ja suunnattomat jäämassat täyttivät tienoon. Viime tingassa Saana kiidätti morsionsa Malla-äidin syliin, vaan siihenpä jäätyivät kaikki. Surevan neidon kyynelistä syntyi Kilpisjärvi.

Vuosituhansia myöhemmin jäämassat sulivat ja jättiläiset paljastuivat – Saana entistäkin jörömpänä, pyöreäpiirteinen Malla äitinsä ryntäillä. Kyynleet virtaavat vieläkin Kitsi-putouksena.

Muistot Saanan ja Mallan häistä näkyvät yhä syksyisenä ruskan väri-loistona: karkusalle kaapaisseen lapinväen kirkkovaatteet nimittäin repeilivät tuiverruksessa rinteille ja laaksoihin. Nuorimmat jättiläisistä vaipuvat ikimäntyjen luurankoina järvien pohjaan ja näkyvät siellä 4000–5000 ikävuodestaan huolimatta edelleen.

Malla rauhoitettiin jo ennen Suomen itsenäistymistä, vuonna 1916. Tasa-valtamme vanhimmaksi luonnonpuistoksi se pyhitettiin vuonna 1938. Taka-

vuosina rauhoituspäättöksiin suhtauduttiin hartaudella. Palojoensuusta Kilpisjärven sivu Norjaan tehtävän tien helpoin väylä olisi kulkenut Kolttalahden pohjukasta Paraksen juurelle, mistä oli jo tie Jäämerelle. Mallan rauhoituksen vuoksi nykyinen Skibotniin johtava kulku-ura jouduttiin louhimaan paljon vaativampaan maastoon.

Vanha vankileiri

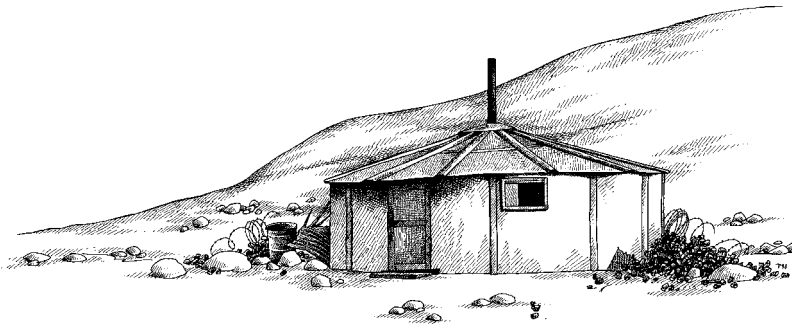
Jatkosodassa vuonna 1942 saksalaiset liittolaisemme levittyivät Yliperälle. Tälle paikalle perustettiin leiri, johon siirrettiin pääasiassa venäläisiä sotavankeja. Näiden tehtävänä oli rakentaa sodankäyntiin liittyviä varustuksia.

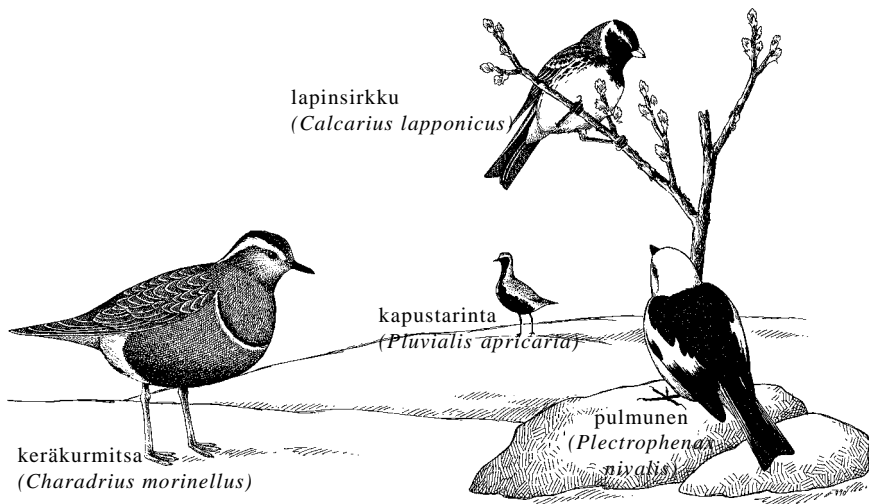
Vangit asuivat vanerista kyhätyissä telttamaisissa kojuissa. Tuskinpa paremmat asuinsijat oli vartijoillakaan – yhtä arktiset olot koettelivat molempia.

Lapin sodan päättyessä saksalaiset veivät vangit Norjan puolelle. Suomalaiset sotilaat keräsivät vaneriteltojen osat ja pystyttivät ne uudestaan tien varteen ensimmäisiksi majoitus- ja toimitiloiksi rajavartijoille ym. virkamiehille.

Sodan päättymisestä on kulunut puolensataa vuotta. Tuolloinen romu pahaisia säilykepurkkeja myöten on kuitenkin säilynyt tähän päivään asti.

Maassa uutteroi lukemattomia näkymättömiä möyhentäjiä; sieniä, matoja, bakteereja ja muita pieneliöitä. Täällä hajottajien joukko on kuitenkin niukka ja kesäinen toimiaika perin lyhyt. Niinpä nuo sodanaikaiset jätteet kirveenlastuja myöten ovat pysyneet maatumattomina. Hitaasti uusiutuva kasvi-peitekään ei ole kyennyt niitä verhoamaan.

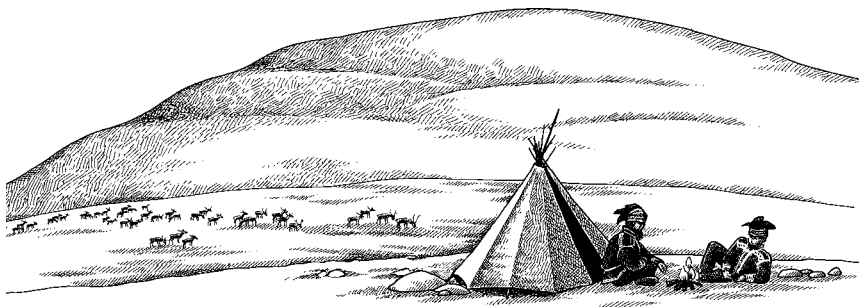

Samoin käy nykyihmisenkin jättämille roskille. Varvikoon sinkautettu muovipussi saattaa lepattaa lahoamatta ihmisiä – peltisistä säilykepurkeista puhumattakaan. Tulevaisuuden arkeologit tuskin ovat kiinnostuneet tällaisista dokumenteista. Jos siis jaksat raahata eväsi muovi- tai peltisuojuksessa, kunnia-asiasi on kiikuttaa tyhjät kuoret takaisin.

Paljakan siivekkäät

Tunturipaljakan runsaslukuisin pikkulintu lienee niittykirvinen. Toiselle sijalle yltäne mustanaamainen, ruskeankirjava lapinsirku, joka helskyttää kirkkaanhilpeää säettänsä katajan tai vaivaiskoivun latvassa. Tuntomerkeistä tärkein varsinkin miehen ikään entäneellä koiraalla on räikeän punaruskea niska.

Arktisin muuttolintumme on mustavalkea pulmunen. Se saapuu Itä-Euroopasta jo maaliskuuhun vaihteessa. Pesimäpaikat paljastuvat nietoksista paljon myöhemmin. Poikaset kiljuvat nälkäänsä innokkaimmin heinäkuussa, ja silloin emoilla riittää hoppua. Kiivaasti kipittäen ne metsästävät hyönteisiä Suomen karuimmassa ympäristössä, hyisen lumilaidun liepeillä harmaana kajottavassa louhikossa.

Tunturin siivekkäisiin kuuluu myös muutama kuivaan varvikoon kotiutunut kahlaaja. Näkyvin ja äänekkäin on kapustarinta, joka säestää retkeilijän taivallusta yksitoikkoisilla ”piip”-varoitushuudoillaan. Jo nimen perusteella maallikkokin tunnistaa lajin. Luotettavan legendan mukaan muuan lapinmies asetti tuoreesti tervaamansa kauhun eli kapustan kivelle kuivumaan, vaan säntäsiipä siihen siivekäs liian tohkeissaan ja sai rintahöyheniinsä tumman laikun. Vanhan saamelaisuskomuksen mukaan ihmisen tuli utteroida aamulla varhemmin kuin tunturilinnun. Tärkeintä oli ainakin nauttia aamupala ennen kapustarinnan piipahdusta. Niinpä vanha ahku kantoi kaulanauhassa poron kuivalihakaistaletta, jota hän aamusella puraisi puoliuunessa jo ennen ylösnousua.

Edellistä paljon vähänlukuisempi kahlaaja on lahul eli keräkurmitsa. Tunnistat sen ruskean rinnan poikki kulkevasta sirppimäisestä viirusta. Keräkurmitsaa kutsutaan Lapin linnuston kesyimmäksi. Pesällään kököttävän siivekkään pakoreaktio on niin niukka, että varovasti lähestyen voi päästä jopa silittämään luottavaista hautojaa. Älä silti heittäydy häiriköksi moista kokeilemalla.

Nilpan kenttä

Pitkään ennen sotia ja vähän niiden jälkeenkin tällä kentällä majaili kesäisin Nilppa eli Nils Tornensis. Talvikauden Nilpan kyläläiset viettivät etelämpänä Palojoella, mutta kesäksi porot ja miehet jutasivat tänne Saananvankalle. Sarvipäät laidunsivat lähimaastossa, ja paimenet pystyttivät laavunsa puron varteen. Pajua polttivat, kuivalihaa nakersivat ja Siilastuvalta lisukkeeksi leipää hakivat. Lypsypuuhi eivät yrittäneet, sillä poronmaidon tiristelyn aika koitti vasta syksyllä.

Tänään Nilpan lähiomainen kolmannessa polvessa, Juha Tornensis, asustaa Kilpisjärvellä. Paljon on poromiehen työ muuttunut isosedän ajoista. Lapinkylä ei enää jutaa vuosittain kahteen suuntaan. Eloa kaitsevat miehet ovat hylänneet sivakat ja ajohärät. Nyt taivalta taitetaan peltipailakalla – talvella moottorikelkalla ja kesällä maastomönkijällä tai moottoripyörällä.

Edelleenkin poromies elää maaston, säiden ja ennen kaikkea porojen käyttäytymiseen liittyvien luonnonlakien armoilla. Eloa on paimennettava, ohjailtava otollisimmille laidunmaille ja suojeltava – ellei pedoilta niin kenties vaanivan varkaan uhkalta.

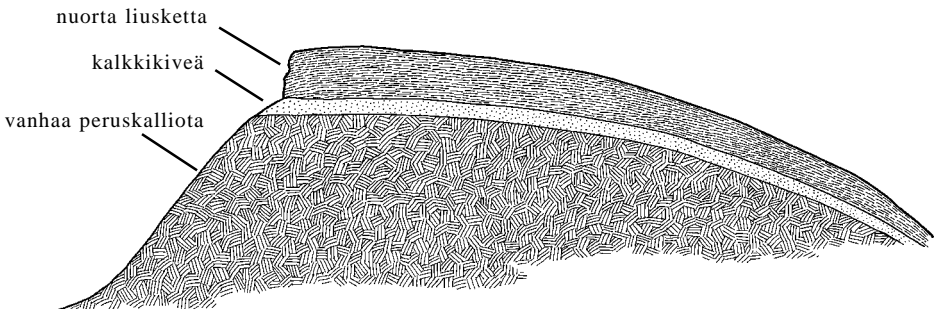
Porovasat syntyvät kevätpälviin. Kesä-heinäkuussa tokat kootaan kaarteisiin, ja emojaan seuraavat vasat merkitään korvalehtiin tehtävin pykällyksin. Syksyn ja alkutalven erotuksissa tapahtuu sadonkorjuu, jolloin käydään kauppa teurasporoilla. Varhaiskevällä toteutetaan vielä peurain merkintä. Silloin pykälät korvalehtiinsä saavat viimeisetkin edelliskeväänä syntyneet porot.

Kivet kertovat

Yliperän näkyvä kiviaines on nuorta. Puron partaiden liuskeiset lohkareet ovat syntyneet vasta 400-600 vuosimiljoonaa taaksepäin. Sitä vastoin jo muutama peninkulma etelämpänä esiintyvät pohjagneissit ovat yli kaksi vuosimiljardia vanhempia ja samalla Suomen kivistä iäkkäimpiä.

Tokihan peruskallio täälläkin on kokenut myllerryksiä. Maankuoren liikkeet ovat puristelleet, poimuttaneet ja riepottelleet sitä milloin mistäkin suunnasta. Joskus täällä ovat kohonneet Alppien veroiset vuoristot ja suitsunneet tulivuoret kuten niin moniailla seuduilla eri puolilla Suomea.

Tänään maisemaa kattavista kivistä enin osa on ns. nuoria liuskeita. Siellä täällä saattaa silmään osua vaaleanruskea dolomiittilohkare, jonka pintaa

korkokuvioittavat säiden kulutusta kestäneet ohuet kvartsijuonteet. Dolomiitista irtoaa juuri sitä kalkkia, mitä monet arktiset kasvit lapinvuokkoa myöten vaativat ravinteekseen.

Korukivien metsästäjälle Yliperä ei ole kovin antoisa. Lumivalkeaa kvartsia löytyy helposti, jonkin verran keltaistakin. Myös viheriäistä epidootia on tarjolla. Granaattien poimijan kannattaa hakeutua pohjoisemmaksi Jäämeren rantatuntureille. Muiden hiottaviksi haviteltujen sirujen löytämiseen tarvitaan jo tilkkanen onnea. Arvomineraaleista varsinkin kuparia on louhittu jo vuosisata Norjan puolella. Nyt samalla suunnalla ryskäävien kaivosmiesten silmissä kiiluu kulta. Suomen Yliperää ei kaivostoiminta ainakaan näillä näkymin uhkaa.

siniyökönlehti
(*Pinquicula vulgaris*)

Tunturisuo

Jo maaston muodoista johtuu, että suurtuntureiden painanteisiin syntyneet suot ovat pieniä tilkkusia. Myös niiden turvekerros on niukka. Niinpä ylimmän paljakan soille ei muodostu paltsoja, ikiroudan valtaamia jättiläismättäitä. Lähimmät paltso Käsivarren tien varressa löytyvät Peeran ja Iiton soilta.

Vähäisemmässäkin kosteikossa huojahteileikse monitähkinäinen luhtavilla, jota varsinkin lapinmyyrä arvostaa ykkösravintonaan. Kasviharrastajaa kiehtonee enemmän yökönlehti, eräs harvoista lihansyöjäkasveistamme. Sinisen tai valkean kukan tyvellä on muutaman lehden muodostama ruusuke. Lehdelle huolettomasti istahtanut hyönteinen takertuu kuin karpäspaperiin, minkä jälkeen sen valkuaisaineet imeytyvät kasvin ravinnoksi. Yökönlehden liuottava erite on perin tehokasta – takavuosina asiantuntevimmat alkuasukkaat käyttivät sitä hiusten valkaisuun.

Äärimmän paljakan soilla ei marjasato muodostu kovin ruhtinaalliseksi. Otollisimmat hilla- eli lakkasuot levittyvät hieman etelämpänä Käsivarressa, koivuvyöhykkeen rajoilla ja siitä alaspäin. Tien varren jänkiä koluavat turistitkin. Paikkakuntalainen hakeutuu syrjemmälle, mutta satoisimpana suvena häneltäkin jää haaskioon suunnattomasti arvomarjoja kuljetusvaikeuksista johtuen. Suotuisimmissa oloissa hilla tuottaa jopa 1500 kilon sadon yhdellä suohehtaarilla.

Tutkija tunturissa

Intomieliset luonnontutkijat ovat retkeilleet Yliperällä vuosisadan alusta – satunnaisesti aiemminkin. Täällä ovat keräilleet aineistojaan niin kasvi- ja hyönteistieteilijät kuin geologitkin. Klassikkojen luetteloon kuuluvat mm. tutkijanimet Liro, Roivanen ja Kalliola. Tavallaan luonnontutkijain joukkoa täydentää Yrjö Kokon lisäksi myös Kaarina Kari, joka tunturiluonnosta kiinnostuneena retkeilijänä tyttöjoukkoineen aloitti Haltin vaellukset.

Ilman Siilastuvalla asuvan Viikin perheen myötävaikutusta monet luonnontutkijat olisivat vetäneet vesiperän. Innokaskin tutkija tarvitsi käytännön apua. Niinpä aineiston keruussa ja tunturimajailussa tähdelliset sälyt pakattiin hevosen kantosatulaan. Pollen taluttajana jonon kärjessä asteli Siilastuvan mies, jonka asiantuntemukseen koko retki rakentui.

Tutkimuksen uusi aalto alkoi 1940-luvulla. Silloin seudulle saapasteli sopuleihin ja muihin myyriin erikoistunut, äskettäin edesmennyt Helsingin yliopiston eläintieteen professori Olavi Kalela. Tämän maailmankuulun tiedemiehen uutteroinnin tuloksena vuonna 1964 aloitti toimintansa Kilpisjärven biologinen asema.

Kalelan kaudella tutkimus painottui pikkujyrsijöihin ja niiden rooliin pohjolan luonnossa. Lintututkimuksiin liittyen alkoi tunturikoivikoihin ilmestyä linnunpönttöjä.

1970-luvun alussa käynnistyivät uuden aallon kasvitutkimukset – primus motorina oululainen professori Seppo Eurola. Hänen johdollaan ryhdyttiin kartoittamaan sekä koivikon että paljakan kasvien biomassan vaihteluita, kukka-, marja- ja sienisatoja kuin myös niitä sääteleviä arktisia ja alpiinisia olosuhteita.

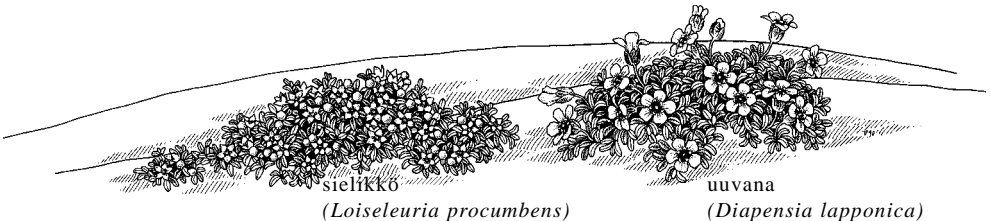
Polkumme varsilla ja Jehkas-tunturin kupeessa näkyy merkkejä tutkimuksista. Vuosittain tarkistettavat kasvien näytealat on paikannettu tikuin ja narunpätkin. Yksittäiset muovikepit toimivat lumimittareina. Pleksistä pystytettyjen pienoiskasvihuoneiden avulla seurataan lämpötilan vaikutusta kasvien menestymiseen, kun taas metalliverkkoaitauksilla on eliminoitu pikkujyrsijöiden vaikutus tiettyihin näytealoihin. Merkkipaalujen ja häkkyröiden äärellä tutkijat käyvät ynnäämässä arvokkaita lukemiaan säännöllisesti eri vuodenaikoina. Heidän hartain toiveensa on, että ohikulkija arvostaisi tätä työtä eikä kajoaisi typerimmältäkään näyttävään tikkuseen.

Vuosi vuodelta tutkimus joutuu yhä uusien haasteiden eteen. 1990 saatiin Kilpisjärven biologiselle asemalle ilmansaasteiden mittausräätit. Tulokset ovat elintärkeitä niin paikallisesti kuin koko Lapin luontoa ja tulevaisuuden Suomeakin ajatellen.

Tuulenpieksämä

Lumipeitteen keskimääräinen paksuus Kilpisjärven seudulla jää yleensä alle metrin. Paljakan talvesta tuo keskimääräilukema ei kerro mitään. Tällä tuuli siirtelee alati nietoksia: painanteeseen viti saattaa pakkaantua monimetriseksi, mutta tuuliset alueet, tievain ja tunturien laet pysyvät lähes lumettomina.

Deflaatioiksi nimitetyillä tuulenpieksämillä olot ovat äärimmäisen ankeat. Tuulen ja pakkasen jäätävä yhteisvaikutus on monikertainen lämpömittarin lukemiin verrattuna. Kesällä deflaatiota rasittaa puolestaan pahin mahdollinen kuivuus.

Monin paikoin tuulenpieksämää laikuttaa silkka liuskesirusten soraikko. Aniharva kasvi uskaltautuu karuimmalle paljakalle. Yksi niistä on uuvana. Vähäisinä sinivihreinä lehtipatjoina se selviytyy oloissa, joissa ihmisen sormet ilman kinnasta paleltuisivat muutamassa minuutissa.

Toinen tuulenpieksämään kotiutunut laji on kiiruna. Paria mustaa pyrstösulkaa lukuunottamatta se on talvella täysin valkea ja kesällä harmaankirjava pienehkö kanalintu. Kiiruna viettää vuodet ympäriinsä talvellakin tummina päilyvissä tuulenkiskomissa, missä se etsii eineekseen jäisestä kamarasta törröttävien varpujen ja harvojen heinäkorsien latvuksia. Sen tieteellinen nimi (*Lagopus mutus*) viittaa mykkään, mutta kevättalvella kiirunankin äänijänteet herkistyvät. Toukokuun valoisassa yössä kantautuu tunturin laelta linnun soidinnarina, kuin äärimilleen hidastettu vatsanpohjasta kumpuava röyhtäisy.

Sodan tie

Tämä saksalaisia sotajoukkoja palvellut huoltotie syntyi aikoinaan venäläisten sotavankien uurastuksena. Vastaavia raitteja polveilee muuallakin, esimerkiksi Mallan kupeessa.

Sodan vuosina saksalaisten pääpesäkkeet ja majoitusalueet sijaitsivat alempana laaksoissa, Kilpis- ja Siilasjärven partailla. Erilaisia tähystykseen tai taistoon tarvittavia bunkkereita ja korsuja oli kuitenkin rakennettu kaikkialle tunturiin aina Saanan ja Mallan ylimpiä rinteitä myöten. Vetäytymishetkellä varustukset tuhottiin räjäyttämällä. Sirpaleiset kiviroykkiöt, repaleiset peltikatteet, piikkilangat ja harmaantuneet puiset korsurakenteet kertovat yhä sodanai-kaisista tapahtumista.

Sodan vuosina saksalaisten sotilaiden ja paikallisten asukkaiden välinen yhteiselo sujui myönteisesti. Kaksisuuntainen kaupankäynti keskittyi lähinnä elintarvikkeisiin; tuoreen maidon ja leivän vastineeksi saatiin säilykkeitä aina sokerituotteista alkaen.

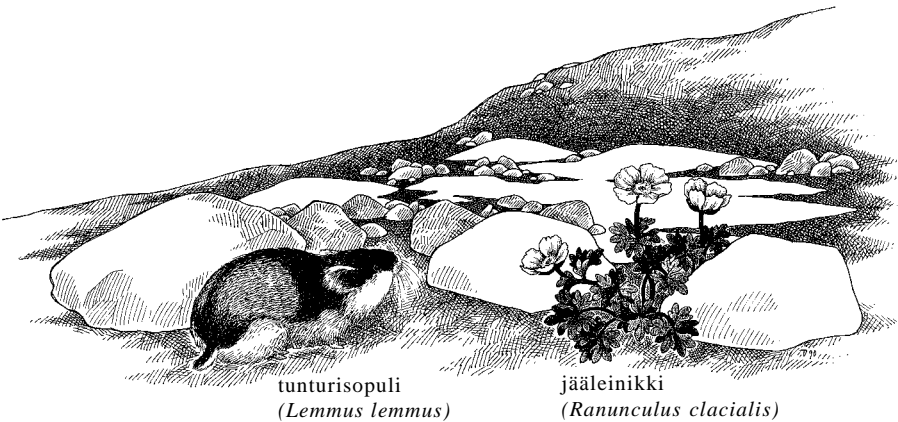
Asetelman muuttuessa suomalainen siviiliväestö lähti evakkoon Ruotsin puolelle syksyllä 1944. Viimeiset sotatoimet Kilpisjärvellä koettiin huhtikuussa 1945, ja samana keväänä Siilastuvankin väki palaili kotinsa raunioille.

Sopulin maa

Mallan vastarinteitä kirjoavat lumilaikut sulavat tuskin tänäkään vuonna. Talvella hanki voi noilla kohdin yltää hyvinkin kolmimetriseksi. Lumien liepeillä levittyy tunturisopulin alkukoti.

Vuosikausia kellanmustat töpöhännät lymyävät näkymättömissä. Jossain vaiheessa niiden lisääntyminen kiihtyy. Kun tungos käy sietämättömäksi, eläimistä tulee tyhmänrohkeita rähisijöitä: ne kimpaantuvat ärhentelemään jokaiselle lähellä liikehtivälle, olipa tämä sitten nälkäinen naali, retkeilijän kumisaapas tai pitkä, keltainen postiauto.

Tungoksesta sopulit lähtevät rauhaisammille elinalueille. Tuhansista vaelta-
jista kukin taittaa taivalta yksinään pyrkien eroon lajikumppaneista. Ainut vaellus-
suunta on alaspäin, täältä vedenjakaja-alueelta yhtä hyvin pohjoiseen kuin ete-
lään. Kilpisjärven partailla osa erehtyy uimasilleen, ja lahden pohjukkaan kertyy

vähitellen sadoittain hukkuneita karvakeriä – antaakseen ohikulkijalle aiheen levittää harhaista legenda sopulien ”laumoista”.

Sopuleita tuhoutuu myös liikenteen uhreina, mutta jotkut selviytyvät pitkälle sammaleisiin havumetsiin. Yhden vaellussyksyn seurauksena ne pysähtyvät kentties Pallakselle, josta seuraava sukupolvi etenee vuotta myöhemmin jo Rovaniemelle. Paljakan asukeille Metsä-Lappi ei kuitenkaan tarjoa ikaikaista elin-sijaa, vaan etelään levittyneiden sopulien kannat tyrehtyvät vähitellen.

Kilpisjärven seudun mittavimmat sopuliesiintymät on koettu viime sotien aikana sekä 1970-luvulla. Muiden myyrien kannanvaihtelu on säännöllisempää. Lapinmyyrällä ja harmaakuvemyyrällä lisääntymisen huiput toistuvat muutaman vuoden välein. Varsinaisia siimahäntäisiä hiiriä täällä ei ole. Se kämpän nurkassa eväsmuruja narsuttava ”hiiri” on useimmiten harmaakuvemyyrä.

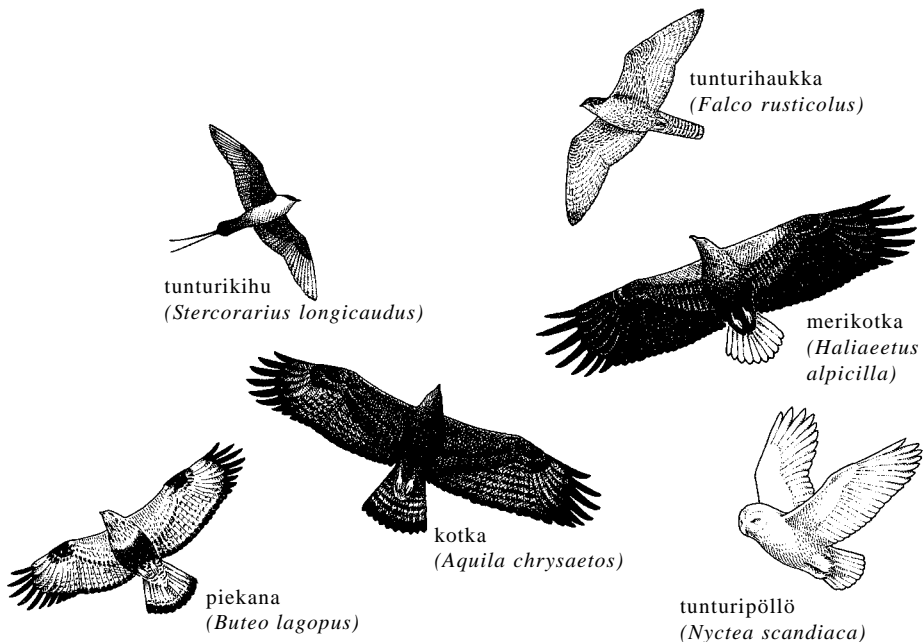
Jääkauden jätökset

Vieressä lirisevä puropahanen on suurimman osan vuodesta lähes toimeton. Vain kotvaksi keväällä se virkistyy. Lumen sulaessa painanne – kuten monet Saanan takarinteessä erottuvat uomat – tulvehtii ääriään myöten kuihtuakseen taas seuraavassa siunaamassa.

Ympäröivän maiseman – niin purokurujen kuin tievoiksi kutsuttujen kumpareiden ja harjujuonteiden – muovaajana toimi tuorein jääkausi. Se väistyi täältä lähes kymmenen vuosituhatta sitten. Aivan tyystin ei mahtava mannerjää hiipunut: pikku rippeitä jäi Norjan suurtuntureiden kainaloon pilkistelemään ikään kuin siemeneksi, odottamaan seuraavaa jäätiköitymistä. Lähimmät jäätikkönäkymät löytyvät nytkin Skibotnista, missä jäänsini laikuttaa Jiekkevarren rinteitä Lyngen-vuonon vastarannalla.

Poispäin vetäytyvä, paikoin pari kilometriä paksu jäävaippa hioi kallioita ja siirteli somerikkoja. Jäähän railoiksi puretuneet purot suolsivat hiekkaa jäätikön liikkeen suuntaisiksi pitkittäisharjuiksi, kun taas poikittaisharjut syntyivät myötäilemään paikalleen pysähtyneen jään reunaa.

Vetäytyvän jäävaipan alta paljastui vain märkää somerikkoja. Ensimmäiseksi kivien kupeeseen kotiutuivat jäkälät. Niiden maatuessa syntyi hitunen humusta. Siihen putkilokasvitkin, eri rikkolajit pioneereina saattoivat juurtua. Seuraavana vuorossa olisi metsän kehitys, mutta täällä paljakka säilyy paljakkana, kunnes ilmasto oleellisesti muuttuu – suuntaan tahi toiseen.

Tunturin pedot

Valtaosa tunturimaan petoeläimistä elää pikkujyrsijöiden ehdoilla. Kun myyrät – ja ajoittain sopulitkin – runsastuvat, ravintoa riittää lumikoille, kärpille, ketuille ja naaleille. Lähes sukupuuton partaille metsästettyjen naalien määrä vaihtelee Enotekiöllä ravintotilanteesta riippuen vuosittain 5–50 yksilöön. Rauhoituskaan ei ole kantaa elvyttänyt.

Suurpedoista susi ja karhu ovat satunnaisia kulkureita. Kahden puolen rajaa liikkuvat ahmat voidaan ynnätä yhden käden sormilla – poikaspesiä ei ole viime vuosina tavattu Suomen puolella lainkaan. Hieman ahmaa lukuisampi ilves on levinnyt Norjan havumetsistä. Jänisten ohella sen tärkeintä riistaa ovat porot.

Myyräkannat säätelevät myös monien petolintujen lisääntymistä. Näistä näkyvin lie piekana. Sitäkin enemmän myyrien armoilla leluttelee pitkäpyrstöinen tunturikihu, joka keväällä saapuu Atlantilta varmistumaan ravintotilanteesta. Milkäli pälvissä pikkuväkeä vilisee, kihut ryhtyvät pesimäpuuhiin. Ellei myyrätilanne näytä lupaavalta, tunturikihut palaavat jo loppukesällä takaisin valtamerelle.

Havumetsien hiiripöllö ulottaa usein myyrähakuiset talvivaelluksensa myös Yliperän tunturikoivikoihin. Todellinen maailmanmatkaaja – lähes

vitivalkea tunturipöllö – kiertää koko pohjoista kalottia ja pesii runsaan sopulikannan elähyttämänä milloin Alaskan, milloin Siperian ja joskus Käsivarrenkin paljakoilla. Tuorein tunturipöllöesiintymä koettiin 1970-luvulla, mutta onpa lintu näyttänyt sen jälkeenkin.

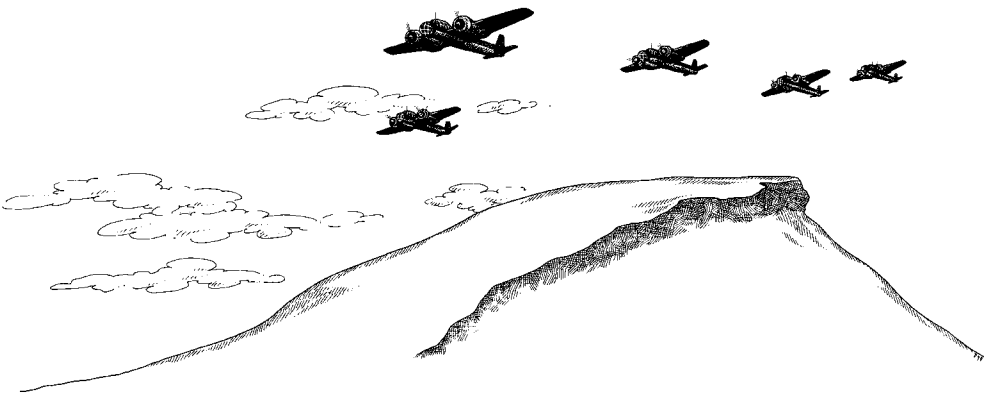
Kotka ja Norjan rannikoilla pesivä merikotka kuuluvat poronhaaskoja hyödyntäviin talvievieraisiin. Harvinainen tunturihaukka metsästää kiirunoita ympäri vuoden.

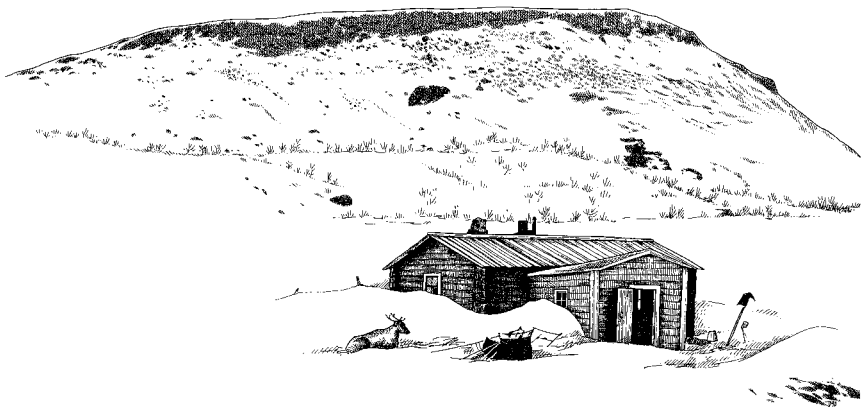
Lentokoneen loppu

Syksyllä 1942 yhdeksän saksalaisen Junkers-pommikoneen muodostelma saapui Norjasta ja liihotteli Muurmanskin suuntaan. Kilpisjärven rantamilla jäniksenpauloja virittelyt Urho Viik näki, miten yksi koneista alkoi savuta ilmassa ja putosi ennen aikojaan tievan taa. Ilma-aluksen koko pommilasti räjähti.

Neljän hengen miehistöstä kaksi kuoli välittömästi maahansyöksyssä. Kolmas menehtyi hetkeä myöhemmin maantien varressa, mutta yksi saatiin Norjan puolelle hoidettavaksi ja selviytyi.

Myöhemmin arvokkaimmat osat koneen jäämistöstä kiikutettiin talteen. Jäljelle jäänyttä romutta hyödynsivät paikkakuntalaiset parhaansa mukaan, mutta aina meidän päiviimme on säilynyt käsin kosketeltavia sähäpöitä muistona tuostakin sodan tragediasta.

Ikiaikojen polku

Siilastuvan väki haki aikoinaan tätä puunajotiksi kutsuttua polkua myöten hevosella ja sylikantamuksina koivikon antimia. Runkoja tarvittiin polttopuiksi. Okat kuivattiin kerpuiksi, joista talvella riivittiin lehdet lehmän appeeksi.

Kilpisjärven kylän historia juontuu vuosisatamme alkuvaiheisiin. Ensimmäinen rakennus, vähäinen kämpä Siilasjärven rannalla – nykyisen tullin takalistolla – palveli Skibotniin matkaavia markkinamiehiä. Huonon vedensaannin vuoksi tupanen siirrettiin Kilpisjärven rantaan, missä metsäntutkimuslaitoksen nykyinen toimipaikka sijaitsee.

Ensimmäisen maailmansodan aikana Siilastuvan majataloa isännöi Valde Viik perheineen. Kylän toinen asumus oli Harjun mökki Ylä- ja Ala-Kilpisjärveä yhdistävän salmen partaalla. Siellä majailivat Kristianna ja Tuomas, joiden lehmä laidunsi Siilastuvan karjan joukossa. Päivittäistä lypsymatkaa kertyi soutajalle peninkulman verran. Kesällä 1940 kolme venäläistä sotavankia osui karkumatkallaan Harjun pariskunnan mökille ja surmasi vanhukset.

Retkeilymaja pystytettiin aikoinaan Siilastuvan naapuriksi. Saksalaiset siirsivät sen Norjaan, mutta sodan päätyttyä maja kiikutettiin takaisin juurilleen. Nykyiselle sijalleen se kuljetettiin myöhemmin. Mutkikkaan evakkotaipaleen kiertäneet seinähirret palvelevat yhä Retkeilykeskuksen päärakennuksen seurustelutilana.

Myös vanhan Siilastuvan saksalaiset hävittivät lähtiessään. Viikin perheen uusi mökki nousi rajavartioston eteläpuolelle. Myöhemmin metsäntutkimuslaitos pystytti nykyisen toimipaikkaansa alkuperäisen Siilastuvan perustalle. Siellä isännöi vielä 1990-luvun alussa Mallan puistonvalvoja, kaikkein alkuperäisin kilpisjärveläinen, Urho Viik.

Metsästys yliperällä

Takavuosina metsästys merkitsi äärimmäisen tärkeää leivänlisää Käsivarren asukkaille. Nykyisin ammattimaisia tai edes sivutoimisia riekonpyytäjiä on enintään kourallinen, muut paikkakuntalaiset eräilevät harrastukseksi.

Vaikka kiihkeän pyynnin kohteena oli muinoin kaksi eri kanaintua, lapinmies ei lajimääritykseen isommin takertunut. ”Metsäriekolle” hän rakensi koivikkoon kaarteita eli hangelle koottuja risuaitoja. Aidan aukkoihin viritettiin hirttosilmukka – aiemmin hevosen häntäjouhista, myöhemmin nailon-siimasta tai ohuesta metallilangasta. Ylilentävän riekon silmiin hangella tummana tiuhikkona erottuva kaarre houkutti pysähtymään ”kas tuossapa herkullisia oksia” – ajatuksin. Risuidan aukossa läpi yrittävä ruokailija tuupertui paulaan. ”Tuntuririekkoa” eli paljakalla majailevaa kiirunaa metsästettiin ase kainalossa hiihtäen.

Otollisen talven aikana ahkera pyytäjä saalisti satoja lintuja, kenties enemmänkin. Sadon ostivat pääasiassa ruotsalaiset ja norjalaiset kaupparmiehet.

Metsästyksen kohteina olivat myös jänikset, joita pyydettiin silmukkaansoilla. Kärpän pään menoksi rakennettiin ”laakakilleri”, tikkuihin nojaava kivilaatta, joka syöttiä liikuttaessa litisti uhrinsa. Kettuja houkuteltiin myrkkysyötteihin tai kypälälautaan. Naalit savustettiin tai lapioitiin pesäkummustaan ja hutkittiin hengiltä karahkalla, mikäli tuliluikku oli tapporetkeltä unohtunut. Susia surmattiin tapporahan toivossa ja poroelon suojaamiseksi varsinkin 1940-luvulla jopa lentokonejahdein.

Nykypäivän metsästys kohdistuu pääasiassa riekkoihin ja satunnaisen salakytän ansiosta kevätmuutolta palanneisiin vesilintuihin. Jänöjussi saa koikkelehtia rauhassa, ja turkiseläimistä pyydetään ketun ohella minkkiä.

Tarut ja uskomukset

Saana on jo ammuin ollut saamelaisten pyhä tunturi. Pyhityspaikkoja olivat myös monet seidat, jotka yhä erottuvat silmiinpistävinä siirtolohkareina Yli-perän tuntureiden kupeessa. Ylimaallisten uskomusten sarjaan sisältyy paljon nykyaikaankin hipovia tapahtumia, joiden kohdalla on perin vaikeaa vetää rajaa tarun ja toden välille.

Etiäinen tarkoittaa ennalta kertojaa. Kun vanha ahku näki pirtin akkunasta pihatolla viisi hiihtäjää, jotka hetken kuluttua hävisivät silmissä, hän tiesi, että tänään on tulossa viisi vierasta. Jos taas Jussa on ollut viikkokausia poro-

hommissa tunturissa, hänen vaimonsa Susanna saattoi hätkähtää kotona siihen, että mies astui äänetönnä tupaan, ripusti rukkaset naulaan ja hävisi näkyvistä. Tällöin Susanna hopusti kiidätti kahvipannua tulelle kohta oikeasti kotiutuvaa Jussaa varten.

Kun paikallinen asukas menehtyy, hän voi siirtyä maanalaisten eli maahisten valtakuntaan porokarjoineen. Jos kohtaat tunturissa maahisten porolauman, heitä leukusi sen yli. Tällöin kaikki puukon kantopiirin jääneet sarvipäät joutuvat omaksesi, muut katoavat maan alle.

Maahisten kulku- ja asuinpaikoille majoittumisesta voi seurata alituisia ongelmia niin perhepiirissä kuin navetassakin. Pahimmassa tapauksessa maahiset polttavat tupasesi. He voivat hetkittäin nousta myös varoittamaan tunturin kulkijaa tai usuttamaan kotiin hoivaamaan yllättäen sairastunutta vaimoa, kuten taannoin kävi Koltalahdessa majailleelle Nikulle.

Vieläkin eräät Yliperän asukkaat ja retkeilijät voisivat kertoilla kokemuksistaan maahisten parissa. Heiltä on kuitenkin turha udella varmoja vinkkejä, sillä maahiset näyttäytyvät ihmiselle vain oikeaksi katsomallaan hetkellä. Jos siis kohtaat tunturipolulla valkohapsisen ja lievästi jäkäläpäisen lapinäijän, suhtaudu hänen sanoihinsa varauksella: sillä hetkellä et voi tietää, onko hän ilmielävä ihminen vai hetken kuluttua tievan alle häipyvä maanalainen.

Muistomerkit tien pielessä

Jalkaväkirykmentti 1 kävi toisen maailmansodan viimeisen taistelun Suomen kamaralla täällä raja-alueella 27.4.1945

Ylläoleva teksti on ikuistettu muistomerkkiin, jonka Pohjan prikaatin kilta pystytti vuonna 1974 juuri polkumme ja Neljäntuulentien risteykseen.

Mainittuna päivänä silloisen eversti Oinosen johtama osasto hiihti Kilpisjärven yli ja kohotti siniristilipun kolmen valtakunnan rajapyykille. Lapin sota oli päättynyt.

Hieman aikaisemmista hetkistä kertoo Ala-Kilpisjärven eteläpuoliseen Muotkatakkiaan valtatie varteen pystytetty muistomerkki. Siltä paikalta ammuttiin sodan viimeiset tykinlaukaukset.

*Kun painui päät muun kansan, maan,
Me jääkärit uskoimme yhä.
6.-7.6.1916*

*Jussi Heiskanen
Immo Relander
Vilho Suvirinne
Oiva Johannes Villamo*

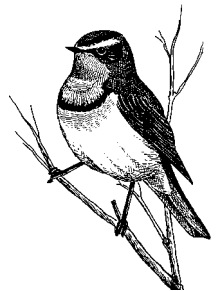
Saanan kupeessa roihuavia lieskoja kuvaavaan reliefiin sisältyvät ylläolevat rivit. Siirtolohkareen kyljessä erottuva muistolaatta sijaitsee vain muutaman askeleen päässä edellisestä, miltei vastapäätä rajavartiostoa. Se palauttaa mieleen ensimmäisen maailmansodan aikaisen ”Kilpisjärven pamauksen”.

Silloin Venäjän keisarikunnan sotatarvikkeita kuljetettiin muun muassa Skibotnin satamasta hevos- ja porokyydein kohti Torniota. Eräänä etappipaikkana oli Siilastuvan majatalo, jonka liepeille oli varastoitu ammuksia, syyttimiä ja muuta sodankäynnille tähdellistä rihkamaa.

5.6.1916 Siilastuvalle saapui neljä retkeilykalastajiksi naamioitunutta suomalaista jääkäriä. Yövyttyään he poistuivat muka jatkaakseen kulkuaan Norjaan, mutta jäivätkin piileskelemään lähistölle tihut mielessään. Ammusvarasto räjähti 6.6. klo 23.45. Saman tien jääkärit aseella uhaten vaativat tavara-aseman päällikönä toimineelta merikapteeni Stembergiltä kirjallisen todistuksen tuhoamiensa sotatarvikkeiden määrystä, minkä jälkeen he vetäytyivät Ruotsin puolelle.

Muistot räjäytyksestä näkyvät yhä. Siilastuvan vainion liepeellä on röykkiö palanutta ja ruostunutta entisen keisarikunnan omaisuutta.

Havaintoja luontoretkeltä

Metsäntutkimuslaitos

Kolarin tutkimusasema

95900 Kolari

puh. (016) 561 401

Kilpisjärven tutkimusalue

99490 Kilpisjärvi

puh. (016) 537 715

SEVENPRINT OY/ROVANIEMI 2002

ISBN 951-40-1214-3